

El perill a rereguarda

Mesures de defensa i refugis

Iolanda Serrano Seoane

Diverses poblacions del Maresme van ser bombardejades durant la Guerra Civil. Tot just iniciada la guerra, molt pobles van prendre mesures de defensa i es començaren a construir refugis i fortificacions per fer front a possibles atacs. Canet no va ser una excepció; el refugi del carrer de Sant Pere és un vestigi d'aquell esforç per vèncer l'amenaça incerta viscuda a rereguarda.

Canet "sota" les bombes

El Maresme va patir el càstig dels bombardejos dels nacionals, tant marítims com aeris. En total, els bombardejos van causar una vuitantena de víctimes i el Masnou va ser la vila més afectada, amb un total de vint-i-tres morts. Cronològicament el primer poble va ser Calella, el 4 d'abril de 1937, quan avions italians van bombardejar la fàbrica del Faro, sense víctimes mortals.^[1] Canet també va ser un dels pobles bombardejats.

A part dels atacs de l'aviació feixista, els pobles de la costa temien, principalment, les incursions del creuer Canàries, que es convertí en el seu flagell amenaçador, especialment, al llarg del 1937. El 13 d'agost de 1937 els alcaldes del Maresme van sol·licitar, conjuntament, al subsecretari d'Armament del Ministeri de Defensa Nacional la instal·lació de defenses antiaèries a la costa. L'ajuntament de Canet s'adherí al comunicat conjunt i informà que *El crucero pirata "Canarias" desde principios de julio hasta el día 24 del mismo ha venido apareciendo y situándose frente a la población de Canet de Mar, por lo general a una distancia de 15 a 20 millas, salvo en una ocasión en que, ya de noche, se situó a poca distancia, unas 2 millas dirigiendo unos disparos hacia el lado de Arenys de Mar. El día 21 de julio y poco después de las ocho de la mañana, a más de estar a la vista el "Canarias" aparecieron dos aviones facciosos salidos de la dirección del propio buque, que ametrallaron las barcas pesqueras de esta población y varios camiones en el trayecto de la carretera de ésta a San Pol, no causando víctimas y si sólo unas averías a uno de aquellos, siendo los mismos aviones los que en su ruta hacia Mataró, ametrallaron el tren en la estación de Llaveneras en el que iban varios vecinos de Canet que afortunadamente no sufrieron daño alguno.*^[2]

Però sens dubte un fet molt recordat va ser l'atac de l'aviació nacional al vaixell Cherko el 30 de juliol de 1937 que recull el mateix informe. Com a conseqüència, el vaixell republicà, que transportava queviures i una càrrega de 1.500 tones de trilita, va embarrancar a la platja de Cavaió, entre Canet i Arenys. Segons el mateix document, les autoritats locals (és a dir, el Comitè de

Bomba trobada dins del mar, davant del Cavaió, als anys 90 (Defensa i carabiners), pescadors de Canet i la Creu Roja van atendre 7 ferits i van recollir 4 cadàvers que foren enterrats a Canet. En els dies següents, tot i el perill, pescadors de Canet, Sant Pol i Calella van haver de col·laborar en l'operació de descàrrega, durant dos dies i dues nits. El vaixell, les barques, els vehicles i la gent que transportava la càrrega van ser bombardejats i metrallats en diferents ocasions, causant més morts i ferits. També hi hagueren combats entre avions republicans i feixistes. L'embarrancada i el rescat del Cherko van ser uns dels episodis més perillosos de la guerra viscuts a Canet a la rereguarda.^[3] Durant aquells dies la majoria de la gent va fugir del poble; els que podien es refugiaren a altres poblacions.

Un dels objectius militars de l'aviació feixista eren les fàbriques d'armament republicanes. A Canet, hi havia la fàbrica de bombes de can Salat, que fabricava diàriament 150 bombes de morter del calibre 45 i donava feina a 200 persones.^[4] Les fàbriques de Calella i Arenys de Mar van ser bombardejades, la de Canet, però, no va ser tocada per cap projectil, tot i que, a finals de 1938, una bomba va colpejar a la finca veïna de can Corbera.^[5] El nucli urbà de Canet no va rebre l'impacte de les bombes fins la nit del 22 de gener de 1939. Aquell dia un avió nacional atacà un comboi de camions republicà que anava a la frontera just quan circulava per Canet. Van caure tres bombes: una a la via del tren, a l'alçada del subterrani d'entrada al poble, l'altre sobre una

teulada al carrer Balmes, que sortosament no va esclatar, i l'última al carrer de Santíssima Trinitat, on destrossà la façana del Cinema Canetense i tres cases més. Tot i que les cases estaven habitades no van haver-hi víctimes mortals. Aquest fet té el seu context a les acaballes de la guerra on els bombardejos a poblacions no tenien cap sentit militar.

Canet "a prova" de bombes? Mesures preventives, refugis i fortificacions defensives.

El 21 de setembre de 1936 el conseller de defensa de la Generalitat de Catalunya, Felip Díaz Sandino va promulgar el primer document amb instruccions específiques de procediment en cas d'atac aeri.^[6] La defensa passiva del país va recaure en mans dels municipis i dels seus habitants. Els governs locals començaren a conscienciar a la població sobre l'amenaça aèria i es difonia, a través d'opuscles, xerrades, cartells, etc, com actuar davant els bombardejos. A Canet, per exemple, es creà la Comissió Local Sanitària (més tard seria la Creu Roja Local) que a partir de primer de gener de 1937 organitzava cursos per a la població, d'assistència i primers auxilis als ferits en cas de bombardeig a càrrec del Dr. Joan Canal, subvencionats per l'Ajuntament.

El 9 de juny de 1937 el govern de la Generalitat creà la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC), encarregada d'establir els mecanismes i plans d'actuació per tal de protegir la població dels possibles atacs de l'aviació i la marina feixistes. La Junta de Defensa Passiva donava ordres i recomanacions a les poblacions de com s'havia d'actuar davant d'aquesta amenaça incerta, editava normatives sobre la construcció de refugis, subvencionava econòmicament alguns projectes, etc. El mes de desembre de 1937 diverses poblacions del Maresme ja havien estat castigades per les bombes i pels atacs navals. La JDPC donava instruccions i el 25 de desembre adreçà al consistori de Canet una carta en què insistia que es prenguessin "les mesures necessàries a fi que tot l'enllumenat públic, tant de l'interior com de l'exterior de la població, quedi reduït al màxim i camuflat convenientment de blau el que quedi", com a mesura de prevenció contra possibles atacs.^[7] Al mateix temps es va dur a terme una tasca pedagògica prou important. Per exemple, a l'escola s'instruïen els infants sobre què calia fer en cas de bombardeig i portaven un tros de bastó de fusta penjat al coll amb un cordill, que havien de posar-se entre les dents per evitar que les ones expansives poguessin rebentar-los els timpans.

Alguns ajuntaments del Maresme, a finals del 1936 i arran

dels primers bombardejos marítims al litoral català van començar a construir refugis on la població es pogués resguardar en cas de bombardeig i fortificacions per defensar-se de possible atacs aers i navals. És el cas de Canet. Entre la documentació econòmica municipal hi ha diverses factures sobre pagaments de material destinat a la construcció de mines, fortificacions i trinxeres, des del novembre de 1936. Segurament, el primer refugi (el del carrer Rafel Campalans) i les primeres fortificacions de la Timba es van començar a construir durant el període del Comitè Antifeixista (juliol-novembre de 1936).

La construcció de refugis era competència del Comitè de Defensa i Guerra. Dissortadament, no ens ha arribat cap documentació tècnica sobre aquests refugis i les principals referències documentals ens les donen les actes del Consell Municipal de Canet. Segons aquestes actes, el Comitè de Defensa de Canet no va redactar un pla de refugis, sinó que els va anar proposant en funció de les necessitats del moment. Va projectar tres refugis subterranis col·lectius:^[8]

- 1) Refugi al carrer Rafel Campalans (actual carrer de Sant Pere).
- 2) Refugi al turó de can Viader (sota La Rodalera).
- 3) Utilització de les mines de can Santinyà per a un nou refugi (actual parc de Santinyà).

Els dos primers eren de nova creació i el tercer aprofitava estructures existents. D'altra banda, el 28 d'abril de 1937, el Consell Municipal va disposar que fos recuperat un antic refugi clausurat arran de l'enderrocament de la casa Macià, el 1916; però a la pràctica, ni tan sols es va intentar trobar l'entrada del refugi.^[9]

D'alguna manera, el Comitè de Defensa planificà els refugis per zones, començant pel més cèntric, el del carrer de Rafel Campalans (carrer de Sant Pere); però en mancava un per a la població de zona del Pinar que quedava lluny dels refugis projectats. Per això, els veïns del Pinar es varen negar a pagar la quota d'ajuda a la construcció de refugis que havia acordat l'Ajuntament, al·legant la seva llunyania, i arrencaren del consistori la promesa de construir-ne un més a prop del Pinar, quan s'acabessin els refugis en construcció. No es va arribar a fer.^[10]

Els refugis públics de nova construcció projectats a Canet eren de galeria de mina. Es tracta de la tipologia de refugis més estesa a Catalunya. Consistien en excavar túnels per galeries, unides entre si, a partir de la tècnica de la volta catalana, que confluien en espais destinats a ús comú (infermeries o banys). La majoria tenien com a mínim dues entrades i els traçats dels túnels es feien, més o menys, en ziga-zaga per tal de amortir l'ona expansiva de les explosions i per evitar els possibles efectes de la metralla. Les parets es recobrien amb materials diversos, com morter, ciment, maons i, fins i tot, rajoles. En general disposaven d'il·luminació elèctrica.

La primera acta del Consell Municipal que fa referència al refugi del carrer de Sant Pere és la de la sessió del dia 19 de febrer de 1937 en què s'acorda sol·licitar als Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya la instal·lació de l'electricitat "amb caràcter definitiu" a la "mina refugi" del carrer Campalans; per tant, estava pràcticament acabat.

Era un refugi cèntric i accessible. Es va obrir un pas de comunicació entre la riera Gavarrà i el carrer Rafael de Campalans, que facilitava l'accés al refugi als veïns del centre de la població, que va ser nomenat carrer 19 de juliol del 36. El refugi tenia dues entrades: una davant

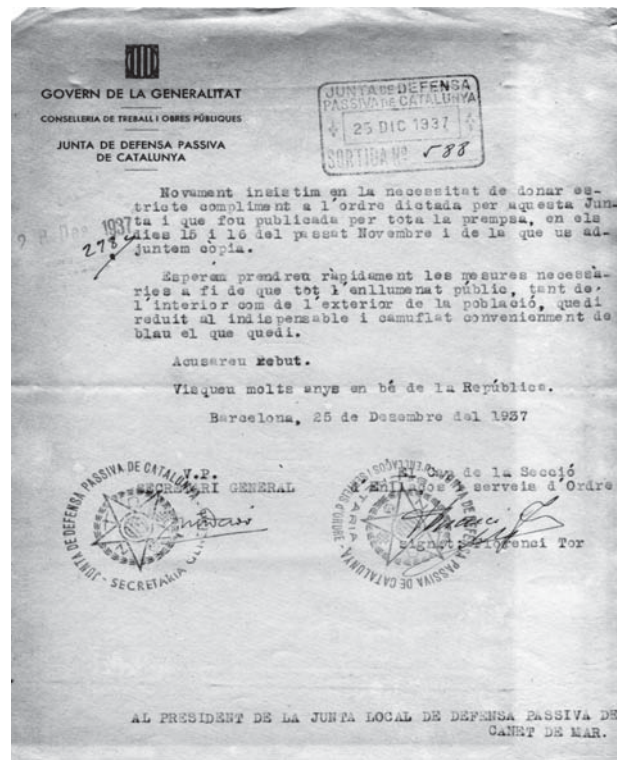
Interior del refugi del carrer Sant Pere, l'any 2005

de l'Escola de Teixits que es comunicava amb una altra oberta en el solar que tocava a les escales del carrer de Sant Isidre, aleshores carrer de Manel G. Alba.

El refugi del carrer de Sant Pere ha conservat pràcticament tota la seva estructura, si bé va quedar escapçat el tram que anava cap al carrer de Sant Isidre per la construcció d'un habitatge després de la guerra. El refugi té l'entrada al carrer de Sant Pere i ràpidament el túnel es bifurca en dues galeries. La principal va en sentit al carrer de mas Muní i té el seu acabament en una mena de sala de forma arrodonida. Des d'aquesta galeria, més o menys a la meitat, neix el tram que devia anar al solar que hi havia davant les escales del carrer de Sant Isidre. La construcció posterior d'un edifici en aquest solar va escurçar aquest ramal, com ja hem dit, i es va perdre la segona entrada al refugi, pel carrer de Sant Isidre. La segona galeria es dirigeix cap a la casa veïna traçant una diagonal i es bifurca en dos entrants. Sembla inacabada.

Al principi les parets de les galeries es van començar a revestir amb maó i totxana i, fins i tot, en algunes parets es van fer servir rajoles de ceràmica de tons blavosos. L'acabament dels túnels, però, es va fer excavant directament a la roca deixant-la nua de revestiment. L'11 de juny de 1937, el conseller de Defensa, Pere Bravo proposà la construcció d'un nou refugi col·lectiu sota el turó de can Viader (on actualment hi ha l'edifici de la Rodalera) amb entrada a la baixada de l'aviador Cabré (actual carrer Verge de la Mercè). Aquest refugi havia de ser més costós perquè s'havia d'emprar una perforadora. El refugi de la muntanya de la Rodalera, però, només tenia entrada i sortida a la baixada de la Mercè. L'orografia de la zona i el material de la roca feia molt difícil l'excavació de galeries amb més entrades. El tercer "projecte" de refugi col·lectiu consistia en l'aprofitament de construccions existents. El mateix 11 de juny de 1937 es proposà excavar en una antiga mina que hi havia a la finca de Santinya (actual parc homònim) per acollir-hi a la gent del barri de Castellet. Aquesta mina s'havia de connectar amb la que hi havia a l'eixida posterior del domicili particular de Joaquim Puig, al carrer Francesc Layret, núm. 9 (actual carrer de Sant Feliu) i s'havia d'excavar una altra que comunicés amb la casa coneguda per can Tarentó, al carrer Oliver (actualment carrer Vall número 31), travessant per sota tot el turó de can Manau, que tindria sortida a l'hort de can Bartomeu Hermós, al carrer de Romaní (davant de can Manau). De fet, la memòria popular explica que gairebé tot el Castellet estava excavat, ja al segle XVII, i la gent del poble aprofitava aquestes mines per resguardar-se dels pirates. A les eixides d'algunes cases de la zona encara es conserven construccions excavades al terreny natural, però, amb una funció diferent: cellers, magatzems, etc.

Fa la impressió que la proposta d'aprofitament de mines, ja existents, a can Santinya ofería major aforament que altres refugis col·lectius. La construcció de galeries de mines començant a excavar pel soterrani d'edificis o eixides era una opció que es feia servir força en la construcció de refugis. En aquest cas, les galeries s'excavarien també aprofitant les canalitzacions de distribució d'aigua, bocanes i túnels de mines. De fet, encara se'n conserven algunes estructures d'aquest entramat de distribució aquífera on resguardar-se. Darrerament, el 2007 es va fer una excavació arqueològica d'urgència que va donar com a resultat la localització de tres trams diferents de mines: una mina en direcció al passatge de can Santinya, de la qual es

Comunicat de la JDPC sobre control de l'enllumenat (AMCNM)

conservaven 6 metres, amb dos túnels diferenciats paral·lels; una segona just al mig del passatge en direcció al carrer de Sant Feliu, amb una entrada en el pati d'una casa, i una tercera, força malmesa, que devia partir de la zona més ampla de la segona mina en direcció cap al turó de can Santinya.^[11]

Tanmateix, els refugis es feien molt lentament pels costos de la construcció i la manca de recursos econòmics i de personal. Els homes estaven al front i pràcticament no hi havia diners ni per comprar les eines bàsiques que permetessin continuar les excavacions. A la sessió del Consell Municipal de 22 de gener de 1938 encara es va tractar sobre les inspeccions que s'havien de fer als refugis que eren en construcció. El finançament de la construcció no es podia fer per la via del voluntariat i l'Ajuntament va acordar diverses mesures per a recaptar diners. Així, per exemple, el 2 de juliol de 1937 establí una quota de 25 cèntims setmanals a cada persona que tenia tarja de racionament. Tot i aquestes mesures, davant del retard en la construcció dels refugis públics, diversos particulars varen excavar refugis pel seu compte en els seus habitatges. Són cases que estaven adossades als talussos dels turons (per exemple, al torrent de Lledoners, al carrer Castellet, al carrer Vall, etc) i que tenien coves que havien servit com a magatzem, a les quals s'accedia directament des de l'eixida. Aquests refugis domèstics tenien una cabuda limitada als membres de la mateixa família i uns quants veïns més. Eren d'accés directe i de poca profunditat. La normativa obligava a la inspecció tècnica d'aquest tipus de refugi i el 16 de juliol de 1937 el Consell Municipal regulava aquesta pràctica sempre que les obres fossin inspeccionades per tècnics municipals.^[12] Alguns consellers van proposar la concessió de subvencions per afavorir la seva construcció, però, donada la precarietat econòmica, no es va aprovar.

Per últim, no hem d'oblidar que als pobles i ciutats es posaren en funcionament sirenes d'alarma de bombardeig que, en teoria, havien d'avisar la ciutadania.

COOPERATIVA DE TREBALL
"LA CONSTRUCTORA CANETENCA"

CANET DE MAR 21 de Novembre de 1936

Sr. *Obres Defensa i ferra* DEU:

MES	DIA		PREU		TOTAL	
			Presen	Cts.	Presen	Cts.
Novembre del 4	6	Palat 13 horas	2	15	27	15
"	"	Fochus 1800	"	10	180	"
"	9	Palat 16 horas	2	15	34	60
"	"	3 Recans 14 horas	1	70	7	16
"	16	Palat 36 horas	2	15	77	40
"	"	3 Recans 20 fijas	1	70	200	00
"	"	Fer 20 horas	1	20	30	00
					632 55	

Robert de l'Althambor Jirachada

Despeses en obres de defensa. Factura 1936 (AMCNM)

A Canet, des de desembre de 1936, funcionava un dispositiu instal·lat en un automòbil de la Conselleria de Defensa que es desplaçava pel poble mentre l'artefacte s'accionava amb el mateix motor. Es va optar per aquest sistema, degut al cost excessiu d'una sirena amb prou capacitat perquè se sentís bé per a la població i no es va tenir en compte la possibilitat d'utilitzar les sirenes de les fàbriques, com can Romagosa i can Carbonell.^[13] Paral·lelament a la construcció del refugi també es van construir estructures defensives i búnquers per a la instal·lació de nius de metralladores i canons per a combatre els possibles atacs aeris i navals. A Canet, les edificacions més destacades estaven a la Timba de la Rodalera, armades amb canons lleugers antiaeris, i el búnquer de la Roca de La Catel. L'efectivitat d'aquestes defenses, però, era molt limitada, amb un abast insuficient per contestar el foc enèmic. Una de les referències sobre aquestes construccions ens la dona, curiosament, el testimoni de Mn. Pius Masvidal i Juanhuix: *A començaments de novembre [1936] van fer un pregó manant que tots els homes que estiguessin sense feina es presentessin a unes obres de fortificacions que s'estaven fent a la costa, en un turó que dominava el mar, davant les roques de la Catel, perquè ho volien convertir en una mena de Gibraltar obrint -hi unes boques de mina a les quals s'hi havia d'instal·lar metralladores, canons, etc.* Aquest capellà es va presentar com a treballador davant la sorpresa de tothom. En moments incerts i perillosos, Mn. Pius va preferir donar-se a conèixer i presentar-se que fugir. Segons explicava, hi treballà durant un cert temps, perquè li interessava conèixer els indrets de canet i nous camins, per si havia de fugir.^[14]

Tot aquest esforç fet a rereguarda per construir refugis on resguardar-se i fortificacions per defensar-se, no hagués estat suficient si Canet hagués rebut un atac directe de l'aviació o de vaixells de guerra. Els refugis es construïen tan lentament que va arribar la fi de la guerra sense gairebé poder-los utilitzar, el seu aforament era molt limitat per a una població d'unes 5.000 persones, i les defenses antiaèries tenien un material bèl·lic gairebé obsolet. Per sort, aquest atac no es va arribar a produir, tot i que va estar a punt. Si ja en la retirada de les tropes republicanes, el general Líster hagués col·locat la línia de defensa a Canet, com sembla que li

va passar pel cap, les conseqüències haurien estat aterridores.^[15] No ho va fer i Canet es va lliurar de la que hauria estat la pàgina més tràgica de la seva història. El cert, però, és que aquests refugis formen part de l'esforç col·lectiu que es va fer a Canet, com a altres pobles, per combatre la por i la incertesa d'una amenaça permanent. El refugi del carrer de Sant Pere n'és un petit vestigi i testimoni d'una societat valenta; però en resten molts més de l'àmbit domèstic: cellers, coves, subterranis, mines d'aigua, etc. que famílies i persones van habilitar per a resguardar-se. Només la memòria oral els pot rescatar de l'oblit.

IOLANDA SERRANO

[1] Podeu veure una relació dels bombardeigs aeris i navals soferts als pobles de la rodalia de Canet de Mar a MAS i GIBERT, Xavier. *Guerra-Revolució i contrarrevolució a Canet de Mar (1936-1943). Les dimensions d'una tragèdia*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2002. p.317 i 318. Sobre bombardejos a Catalunya vegeu per exemple: SOLÉ I SABATÉ, Josep i VILLARROYA i FONT, Joan. *Catalunya sota les bombes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986

[2] AMCNM. *Alcaldia. Memòries i informes. 1937*

[3] Per a més informació consulteu MAS, Xavier *Guerra-Revolució...* p. 334-344; ISERN, Francesc. «L'embarcament del transport de guerra Cherko a la platja del Cavaió», *Nova Plaça de la Llenya*, núm. 10, desembre de 1993 i CRUANYES, Antoni. «Rememorar la Segona República i l'inici de la Guerra Civil. Segona part», *Sot de l'Aubó*, núm. 36, any 2011, p. 30

[4] Per a més informació, vegeu VIÑOLAS i FULLADOSA, Ramon. «Ara que ja és història, la fàbrica de bombes de can Salat», *Sot de l'Aubó*, 2006, núm.15, p.4-10 i MAS GIBERT, Xavier. *Guerra-revolució...* p.333 i 334.

[5] Informació recollida per Carles Sàiz Xiqués en un una entrevista a Montserrat Domènech (15/7/1996) la qual recordava la destrucció del safareig de la finca per una bomba.

[6] Citat per ALBERTÍ, S. i ALBERTÍ, E. *Perill de bombardeig. Barcelona sota les bombes (1936-1939)*, Barcelona: Albertí Editor, 2004 p. 40-43. El document sencer pot consultar-se a <http://www.barcelonabombardejada.cat> (Data consulta, agost 2011).

[7] AMCNM. *Correspondència, 1937*.

[8] La historiadora Judit Pujadó va publicar un primer llistat dels refugis dels pobles de Catalunya amb més de dos mil refugis. En la relació del Maresme, Canet, Calella i Premià tenen el mateix nombre. Es tracta, però, d'una relació provisional. Vegeu: PUJADÓ i PUIGDOMÈNECH, Judit. *Contra l'oblit. Els refugis antiaeris poble a poble*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006

[9] Citat per MAS i GIBERT, Xavier *Guerra-Revolució...* pàg. 325. Així mateix, en l'acta del Consell del 30 d'abril de 1937 s'exposa que els mestres de l'Escola Nova Unificada, preocupats per la seguretat dels seus alumnes en cas de bombardeig durant l'horari escolar, sol·liciten l'excavació d'un refugi al subsòl de la plaça Pi i Margall (actual Plaça Colomer), en direcció a l'edifici de la Cooperativa i arran mateix de l'edifici de l'escola. La proposta no va reeixir.

[10] Vegeu: MAS, Xavier. *Guerra-Revolució...* p. 327-328

[11] Per a més informació vegeu: POU CALVET, Roser (ATICS). *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència al paratge de can Santinyà (can Gofau)*. Canet de Mar (Maresme), c/ Josep Pla s/n, Mataró: Generalitat de Catalunya, 2007

[12] Vegeu: MAS, Xavier. *Guerra-revolució...*p. 327

[13] Extret de MAS, Xavier. *Guerra-revolució ....*p. 324. L'adquisició de l'aparell es tractà en la sessió del Consell Municipal del 18 de desembre de 1936.

[14] Entrevista feta el 21 d'octubre de 1981, recollida en el llibre: MARQUÉS i SURIÑACH, Joan. *La Força de la Fe a Catalunya, durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Girona, Pal verd - Palahí, 1987. P. 110.

[15] Fou el 28 de gener de 1939 i finalment el general Líster va emplaçar l'artilleria a les roques de la Cabra a Calella. Vegeu: MAS, Xavier. *Guerra-revolució...* p. 328-329.